

کردها و فرقه دمکرات

• یاسر کریمی گیلایه
کارشناس ارشد تاریخ ایران اسلامی، دانشگاه بین‌المللی
امام خمینی (ره)، قزوین

■ کردها و فرقه دموکرات آذربایجان (گزارش‌هایی از
کنسولگری آمریکا در تبریز دی ۱۳۲۳ - اسفند ۱۳۲۵)
■ مترجم کاوه بیات
■ ناشر: تهران، پردیس دانش و شیرازه کتاب؛ چاپ
اول: ۱۳۸۹؛ تعداد صفحات: ۱۹۶

پس از ورود متفقین به ایران و سقوط دیکتاتوری رضاشاه در شهریور ۱۳۲۰، تحولات مهمی در سال‌های بین ۱۳۲۰ - ۱۳۲۴ ش به وقوع پیوست. از جمله مهم‌ترین رویدادها در دوران نخست‌وزیری محسن صدر (خرداد ۱۳۲۴ تا مهر ۱۳۲۴)، اعلام خودمختاری در آذربایجان و کردستان بود. سید جعفر پیشه‌وری در تبریز و قاضی محمد در مهاباد با استفاده از فقدان قدرت دولت مرکزی در دو ایالت مذکور و نیز با حمایت و تشویق دولت روس توانستند در کسب حمایت مردم آن دیار، که سالیان دراز محرومیت و تعدی حاکمان دولت مرکزی و ماموران نظامی و ژاندرم را تجربه کرده بودند، توفیق حاصل کنند و شمار قابل توجهی از آن‌ها را در راستای مقاصد خود بسیج کردند. اینان در چارچوب تمامیت ارضی و استقلال کشور، خواستار خودمختاری ایالات بودند. این دوران مصادف با برپایی انتخابات دوره‌ی پانزدهم و خروج نیروهای شوروی از خاک ایران بود. در دوران دولت حکیمی، از مهم‌ترین مسائل دولت، اعلام تشکیل دولت ملی آذربایجان در ۲۱ آذر ۱۳۲۴ به ریاست جعفر پیشه‌وری بود. در همان روز مجلس ملی آذربایجان با حضور کنسول شوروی در تبریز گشایش یافت. پیشه‌وری که در مجلس چهاردهم اعتبارنامه‌اش رد شده بود، پس از مدتی به تبریز بازگشت و همراه با یارانش از اعضای حزب کمونیست قدیم و بازماندگان قیام ۱۲۹۸ و ۱۲۹۹ خیابانی، تشکیل سازمان جدیدی به نام فرقه‌ی دموکرات آذربایجان را اعلام و آذربایجان را ملتی جداگانه خواند و مبارزه قهرمانانه‌ی خیابانی را ستود. رهبران حزب اظهار داشتند که مایلند جزو ایران باشند اما «خواستار ۳ تجدید نظر عمده برای آذربایجان شدند که عبارت بود از: استفاده از زبان آذری در مدارس و ادارات دولتی، تخصیص عواید مالیاتی به توسعه و عمران منطقه و تشکیل مجالس ایالتی مندرج در قانون اساسی.»^۱ حزب اعلام کرد که آذربایجان خود باید استاندار انتخاب کند. ارگان رسمی این فرقه، روزنامه آذربایجان، علی شهبستی بود.

حزب آذربایجان از ۱۸۰ نماینده که تقریباً همه از اعضای حزب بودند، متشکل شده بود که در آن «پیشه‌وری نخست‌وزیر، جاوید وزیر داخله، کاویان وزیر ارتش خلق، بی‌ریا وزیر فرهنگ، ربیع کبیری وزیر راه و پست و تلگراف و تلفن، غلامرضا الهامی وزیر دارایی، یوسف عظیمی وزیر دادگستری، دکتر اورنگی وزیر بهداری و علی شمس وزیر تجارت بود. مجلس ملی برای اینکه از تجزیه‌طلبی مصون بماند، وزیر خارجه‌ای تعیین نکرد.»^۲ این حزب برای اولین بار به زنان حق رأی داد، مجازات و اعدام را لغو کرد و دست به تأسیس دانشگاه، ایستگاه رادیو، درمانگاه، چاپ‌خانه و... زد و با آسفالت کردن معابر شهری چهره‌ی تبریز

پس از ورود متفقین به ایران و سقوط دیکتاتوری رضاشاه در شهریور ۱۳۲۰، تحولات مهمی به وقوع پیوست. از جمله مهم‌ترین رویدادها در دوران نخست‌وزیری محسن صدر، اعلام خودمختاری در آذربایجان و کردستان بود

فرقه دمکرات

زبان رسمی و درسی، تشکیل شورای ایالتی، اداره ایالت کرد منحصرأ به دست مردم کردستان، هزینه کردن مالیات‌های ایالت در خود محل، برادری با مردم آذربایجان، بهبود بخشیدن به معیارهای اخلاقی، بهداشتی و شرایط اقتصادی مردم کرد گنجانده شده بود.

کردهای سایر قلمرو عراق و ترکیه با جنبش قاضی محمد در مهاباد همگام بودند چنان که در پاییز سال ۱۳۲۴ حدود ده‌هزار کرد بارزانی عراق به رهبری ملا مصطفی بارزانی به ایران آمدند و از آرمان دولت مجزای کرد پشتیبانی کردند.^۶

رابطه‌ی فرقه‌ی دمکرات آذربایجان با جمهوری مهاباد به‌ظاهر دوستانه بود اما اختلافات سرحدی و مسأله‌ی خودمختاری کردستان از آذربایجان باعث شده بود که در واقعیت امر روابط تنش‌آلود باشد، آذربایجان مدعی حاکمیت بخش‌های عمده‌ای از کردستان بود. بریتانیا و ایالات متحده‌ی آمریکا از این جنبش‌ها حمایت نمی‌کردند. انگلستان ترس شورش اعراب در عراق را داشت و آمریکا هم حامی دولت مرکزی تهران بود؛ چنان‌که تقی‌زاده در خاطرات طوفانی خود درباره‌ی سرکوبی این جنبش‌ها و حمایت آمریکا در پشتیبانی از حکومت مرکزی تهران، می‌نویسد: «آمریکایی‌ها در این باره بازگرداندن آذربایجان به ایران [خیلی حق دارند. اگر پشتیبانی آن‌ها نبود روس‌ها بیرون نمی‌رفتند. آن‌ها به روس‌ها گفتند اگر مداخله بکنید ما هم مداخله می‌کنیم. روس‌ها احتیاط کرده مداخله نکردند. سفیر آمریکا به شاه گفته بود حالا می‌توانید قشون، فرستاده و آذربایجان را بگیرید.»^۷

احمد قوام رئیس دولت وقت ایران، در ۱۴ مهر ۱۳۲۵ فرمان انتخابات دوره‌ی پانزدهم مجلس شورای ملی صادر کرد. این فرمان مقدمه‌ی حمله به آذربایجان و پایان رژیم پیشه‌وری و قاضی محمد در کردستان بود. روز ۱۶ آذر نیروهای مسلح از تهران به سوی آذربایجان پیش‌روی کردند و در ۱۹ آذر سرلشکر رزم‌آرا، رئیس ستاد ارتش که به‌جای سرلشکر ارفع نشسته بود، فرمان حرکت یگان‌های نظامی را به آذربایجان صادر کرد. ارتش ایران به‌آسانی مقاومت‌های پراکنده دمکرات‌های در حال فرار را از میان برد. «پیشه‌وری و سران فرقه‌ی دمکرات قبل از ورود نیروهای ارتش به تبریز، به شوروی گریختند. بدین ترتیب سقوط رژیم پیشه‌وری با سالگرد تأسیس رسمی آن (۲۱ آذر ۱۳۲۴) مصادف گشت.»^۸ رزم‌آرا با دستگیری، محاکمه و اعدام افسرانی که به رژیم پیشه‌وری و قاضی محمد در آذربایجان و کردستان پیوسته بودند، قدرت خود را تحکیم کرد. ارتش ایران در تبریز بی‌گناهان زیادی را به قتل رساند.

این اثر مجموعه‌ای از گزارش‌های کنسولگری آمریکا در تبریز است و دربرگیرنده‌ی گزارش‌هایی از تاریخ ۲۹ دی ۱۳۲۳ تا ۱۴ اسفند ۱۳۲۵ است که

را تغییر داد. هم‌چنین این دولت در حوزه‌ی کشاورزی اقدامات اساسی انجام داد و زمین‌های دولتی و املاک زمین‌داران مخالف فرقه را میان دهقانان تقسیم نمود. در «دی و بهمن ۱۳۲۴ فرقه دمکرات ۷۵ هزار عضو داشت که از آن میان ۵۶ هزار دهقان، ۶ هزار روشنفکر، ۳ هزار پیشه‌ور و دکان‌دار، ۲ هزار بازرگان، ۵۰۰ زمیندار، ۱۰۰ نفر روحانی بوده‌اند.»^۹

در زمانی که پیشه‌وری در آذربایجان، حزب دمکرات را اعلام کرد، قاضی محمد در ۲ بهمن ۱۳۲۴، جمهوری خودمختار کردستان را در مهاباد اعلام نمود. در جنگ جهانی دوم بخش اعظم کردستان و از جمله شهر کلیدی مهاباد در جنوب منطقه‌ی اشغال شوروی بود و این عامل سبب شد که بخش اعظمی از رؤسای قبایل از باکو دیدن کنند و مقاصد ملی خود را با مقام‌های شوروی درمیان گذاشتند. ارتش کردستان، در خرداد ۱۳۲۳ قوای دولت مرکزی را در مهاباد، ضمن حمله‌ای از شهر بیرون راندند. قاضی محمد، رئیس حزب؛ شیخ حاجی بابا، نخست‌وزیر و رئیس مجلس ملی؛ عمرخان، وزیر جنگ؛ رشیدیگ، فرمانده کل ارتش حزب بود. جمهوری کرد مهاباد با «وسعت معادل ۶۰ مایل در ۱۲۰ مایل بر ترکیبی از نیروهای اجتماعی و قبیله‌ای و شهری استوار بود و دارای ارتش ۱۲۷۵۰ نفری بود. نیز از ۲۸ گروه مختلف تشکیل می‌شد.»^{۱۰} روابط نزدیکی بین این حزب با شوروی در میان بود چنان‌که در گزارش‌ها از فرستادن ۶۲۰۰ اسلحه سبک به کردها از طرف شوروی بیان شده است. سرلشکر حسن ارفع در خاطرات خود درباره‌ی موافقت روس‌ها در تشکیل جمهوری مهاباد می‌نویسد: «... در اواخر زمستان مزاحمت‌هایی در مهاباد شروع شد و در آن‌جا کردها در اثر بعضی موقعیت‌ها؛ اندام‌ها را اخراج کردند. من به لشکر کردستان دستور دادم سربازانی مرکب از یک گردان پیاده نظام، یک اسکادران و سواره نظام و یک قسمت توپ‌خانه از سفر اعزام شود و نظم را برگرداند. این امر با اعتراض روسیه روبه‌رو شد و اظهار می‌داشت که... این امر به موازنه‌ی نیرو در آذربایجان لطمه خواهد زد... من متوجه شدم قصد شوروی‌ها این است که ما یک گردان نالزموده از تبریز اعزام داریم که تعدادشان سیصد نفر باشد... که این امر موجب شود کردها در گذرگاه کوهستانی مهاباد آنان را قتل‌عام نمایند... و سپس اعلام کنند که ارتش ایران قادر نیست حریف کردها شود و بدین دلیل کردها استحقاق دارند مستقل باشند.»^{۱۱} برآورد تفنگ‌هایی که از طرف شوروی به کردها داده شده است از ۳۰ هزار تا ۱۰۰ هزار فرق می‌کند. شوروی‌ها در پی آن بودند که بعد از خروج نیروهای خود از ایران، بین کردها و آذربایجانی‌ها اختلافی صورت نگیرد و پیشاپیش جلساتی را با حضور رهبران هر دو حزب، در تبریز تشکیل می‌دادند.

در برنامه‌ی خودمختاری جمهوری کرد مهاباد، رسمیت یافتن کردی به عنوان

رژه اعضای فرقه دموکرات در یکی از خیابان‌های اصلی تبریز

بارزانی‌ها و... می‌توان یاد کرد. در آخر با گزارش‌هایی از موقعیت جغرافیایی و تیره‌های مختلف ۵ ایل کرمانشاهان که به صورت پیوست در انتهای کتاب آمده، بحث مورد نظر پایان می‌یابد. در بخش بعد به ذکر گزارش‌ها، که از دیدار رهبر کرد، پسر اسمعیل آقاسمکو، از ایل شکاک در ۲۹ دی ۱۳۲۳ شروع می‌شود و با توضیحاتی در باب ایل گوران از جمله ۵ ایل بزرگ کرمانشاهان، و ذکر نقشه کردهای ایران در صفحه آخر، بحث به اتمام می‌رسد. این بخش که در حدود ۱۷۰ صفحه است، در واقع اصلی‌ترین بخش کتاب است. در یکی از گزارش‌ها، مورخ ۲ شهریور ۱۳۲۴، که به توصیف سرزمین مستقل کردستان اختصاص دارد، آمده است: سرزمین کردستان مستقل دربرگیرنده‌ی «بخشی از ترکیه، شامل مرعش، زارا، ارزنجان، ملاتیه، وان، ماردین، شمال عراق از خانقین تا سنجر با اشتغال بر کروک، موصل واریبل و دالانی در ایران، از دریاچه ارومیه تا بندر آبگرم بوشهر و خود آن، این دالان خط سراسری را در جنوب تهران قطع کرده و شهرهای رضائیه، کرمانشاه، خرم آباد، دزفول، شوشتر و بهبهان»^۱ می‌باشد. ادعای حکمروایی کردها بر کل منطقه‌ی مرزی از مهاباد تا ماکو، از جمله میان‌دوآب، رضائیه و خوی و... سبب شد که بین کردها و آذربایجانی‌های خودمختاری طلب، اختلاف بالا بگیرد. آذربایجانی‌ها خواهان آن بودند که خودمختاری کردها تابع حکومت تبریز و محدود به منطقه مهاباد باشد. این درگیری‌ها موجب زدو خورد بین گروه‌ها شد تا آن‌جا که کردها قصد آن کردند که «رضائیه را به جای مهاباد پایتخت قرار دهند.»^۲ این امر باعث شد که مذاکراتی در باب تعیین حوزه‌ی حکمروایی بین پیشه‌وری نخست وزیر آذربایجان و قاضی محمد رهبر حزب دموکرات کردستان، در تبریز جریان یابد. نتیجه این دیدار توافقنامه‌ای در هفت بند بود. در ترجمه‌ی غیررسمی متن توافق نامه که در ۳ اردیبهشت بین حکومت آذربایجان و حکومت ملی کردستان در تبریز به امضا رسید، آمده است:

۱- هرگاه مصلحت دیده شود، حکومت‌های متعاهدین، نمایندگانی رد و

در آخر دو گزارش به تاریخ ۱۸ مرداد و ۱۵ شهریور ۱۳۲۵ به آن اضافه شده و یکی از مهم‌ترین منابع چاپ‌شده در باب فرقه‌ی دموکرات آذربایجان و کردستان به شمار می‌رود. از آن‌جا که اسناد داخلی منتشرشده، اطلاعات دقیقی در باب فرقه‌ی دموکرات آذربایجان و جمهوری کرد مهاباد، در اختیار پژوهش‌گران نمی‌گذارد و برخی اسناد موجود در مراکز آرشیوی هنوز منتشر نشده است؛ لذا برای آگاهی بیشتر از رخدادهای مزبور نیاز به آرشیوهای خارجی است، از جمله مهم‌ترین این آرشیوها برای موضوع کردها و دموکرات آذربایجان، آرشیو ایالات متحده‌ی آمریکا است که از مقامات کنسولگری آمریکا در تبریز به دست آمده است. بخش اعظمی از این گزارش‌ها، متعلق به جوالد. اف. پی. دوهر است که از اسفند ۱۳۲۴ تا مهر ۱۳۲۵ کنسولیار آمریکا در تبریز بود. از جمله گزارش‌های دیگر می‌بایست از گزارش‌های رابرت روسو، نایب کنسول آمریکا؛ موری، سرپرست اداره‌ی امور شرق؛ سمونل جی ابلینگ، کنسول آمریکا؛ لاند موریس، سفیر آمریکا؛ جورج الن سفیر آمریکا؛ لستر ساتن، کنسول آمریکا؛ و... در ایران یاد کرد. در بخش فهرست موضوعی اسناد و گزارش‌ها، به ۷۱ موضوع اشاره شده است که از اهم آن: برخورد میان کردها و نیروی انتظامی ایران در روضه‌چای و حوالی مهاباد، حضور کردها در کنفرانس حزب توده در تبریز در ۵ اسفند ۱۳۲۳، مخالفت صریح مقامات شوروی با تقویت نیروی نظامی ایران در مهاباد، دیدار قاضی محمد و تنی چند از دیگر سران کرد از باکو و هماهنگی موجود میان فرقه‌ی دموکرات آذربایجان و کردها، ارسال تسلیحات روسیه برای کردها، دیدار قاضی محمد با پیشه‌وری در ۱۲ دی ۱۳۲۴، گزارشی از دیدار قاضی محمد و عمرخان شکاک، متن توافق نامه فرقه دموکرات آذربایجان و کردها، نارضایتی کردها از توافق نامه‌ی حاصله میان فرقه‌ی دموکرات و تهران، حضور نظامی کردها در ارومیه در ۲۳ شهریور ۱۳۲۵، نگرانی نمایندگان واتیکان از سوء رفتار در قبال مسیحیان آذربایجان، فروپاشی فرقه‌ی دموکرات، استقرار قوای ایران در مهاباد، محاکمه‌ی سران حکومت مهاباد، مسأله‌ی زروبیگ،

این اثر مجموعه‌ای از گزارش‌های کنسولگری آمریکا در تبریز است و دربرگیرنده‌ی گزارش‌هایی از تاریخ ۲۹ دی ۱۳۲۳ تا ۱۴ اسفند ۱۳۲۵ و یکی از مهم‌ترین منابع چاپ‌شده در باب فرقه‌ی دموکرات آذربایجان و کردستان به شمار می‌رود

فرقه دمکرات

است. در واقع از گزارش ۶۱ به بعد، وضعیت کردهای شمال از سقوط جمهوری کردستان مورد توجه قرار گرفته است و دارای چهار پیوست مهم با عنوان: خلاصه‌ی وقایع در کردستان شمالی (مهاباد، بارزانی و...)، نامه‌ی عمروخان به نخست وزیر قوام، نامه‌ی هفت تن از سران کرد به نخست وزیر قوام و نامه‌ی هفت تن از سران کرد به وزیر جنگ امیر احمدی.^{۱۳}

در انتها با دو پیوست به تاریخ ۱۸ مرداد ۱۳۲۸ و ۱۵ شهریور ۱۳۲۸، کتاب به پایان می‌رسد. پیوست اولی دربرگیرنده‌ی سندی از کردهای جنوب است که در آن به ایل کلهر اشاره‌ای دارد. در پیوست دوم به ایل ولدبیکگی، ایل جوانرود، ایلات باباخانی و قبادی، ایل اورامان و ایل گوران همراه با شجره‌ی هر کدام از روسای ایلات، می‌پردازد.

چنان‌که اشاره کردیم این مجموعه به روشن شدن بخشی از مسائل مربوط به دو دولت خودخوانده آذربایجان و کردستان کمک می‌کند. باید امیدوار بود که اسنادی از آرشیو روسیه در این باب منتشر شود که قطعاً اطلاعات تازه و جدیدی خواهد داشت.

پی‌نوشت

۱. ابراهامیان، یرواند، ایران بین دو انقلاب از مشروطه تا انقلاب اسلامی، ترجمه‌ی کاظم فیروزمندی، تهران، مرکز، چ نهم، ۱۳۸۴، ص ۱۹۶
۲. همان، ص ۳۶۷
۳. فوران، جان، مقاومت شکننده تاریخ تحولات اجتماعی ایران از صفویه تا سال‌های پس از انقلاب اسلامی، ترجمه احمد تدین، تهران، رسا، چ پنجم، ۱۳۸۳، ص ۴۱۰
۴. همان، ص ۴۱۴
۵. ارفع، حسن، در خدمت پنج سلطان، ترجمه سید احمد نواب صفوی، تهران، مهرآئین، ۱۳۷۷، ص ۳۷۴
۶. فوران، جان، پیشین، ص ۴۱۴
۷. تقی زاده، سید حسن، زندگانی طوفانی، به کوشش عزیزالله علیزاده، تهران، فردوس، ۱۳۷۹، ص ۳۰۴
۸. نجاتی، غلامرضا، مصدق، سال‌های مبارزه و مقاومت، ۲، تهران، رسا، چ دوم، ۱۳۷۸
۹. کردها و فرقه دموکرات آذربایجان، گزارش‌های کنسولگری آمریکا در تبریز دی ۱۳۲۳ - اسفند ۱۳۲۵، ترجمه کاوه بیات، تهران، پردیس دانش و شیرازه کتاب، ۱۳۸۹، ص ۲۷
۱۰. همان، ص ۴۴
۱۱. همان، ص ۵۶ - ۵۷
۱۲. همان، ص ۸۷
۱۳. همان، ص ۱۳۱ - ۱۴۱

بدل خواهند کرد؛ ۲ - در آن بخش از آذربایجان که اقلیت کرد دارد، کردها به دوایر دولتی منصوب خواهند شد و در آن بخش از کردستان که اقلیت آذربایجانی دارد، آذربایجانی‌ها به اکثر دوایر دولتی منصوب خواهد شد؛ ۳ - برای رسیدگی به مسائل اقتصادی ملت‌های متعاهدین یک کمیسیون مشترک اقتصادی تشکیل خواهد شد. رؤسای حکومت‌های ملی اعضای این کمیسیون را منصوب خواهند داشت؛ ۴ - نیروهای نظامی ملتین متعاهدین هر کجا لازم باشد به یکدیگر کمک خواهند کرد؛ ۵ - تمامی مذاکرات با حکومت تهران براساس منافع مشترک حکومت‌های ملی آذربایجان و کردستان صورت خواهد گرفت؛ ۶ - حکومت ملی آذربایجان برای پیشرفت کاربرد زبان کردی و توسعه‌ی فرهنگ کردی در میان کردهای آذربایجان و حکومت ملی کردستان برای اقدام مشابه نسبت به آذربایجانی‌هایی که در کردستان زندگی می‌کنند، اقدامات لازم به عمل خواهد آورد؛ ۷ - هر دو ملت متعاهدین برای تنبیه هر فرد یا گروهی از افراد که درصدد تخریب دوستی تاریخی و برادری دموکراتیک آذربایجانی‌ها و کردها برآید، اقدام خواهند کرد. این معاهده از طرف حکومت آذربایجان توسط پیشه‌وری، پادگان، جاوید، بی‌ریا، و از طرف حکومت ملی کرد توسط قاضی محمد، محمد حسین سیف قاضی، سید عبدالله کیلانی، عمرخان، رشیدبیک جهانگیری از ایل هرکی وزروبیک بهادری از ایل هرکی بسته شده است.»^{۱۱} این توافق نامه، نتیجه‌ای دربرنداشت؛ زیرا هنگامی که چند ماه بعد دولت آذربایجان با تهران وارد مذاکره شد، خود به‌خود بند ۵ قرارداد نادیده انگاشته شد که سبب نگرانی و تغییر رویه‌ی حزب دموکرات مهاباد گردید.

از جمله گزارش‌های مهم ثبت‌شده در کتاب، گزارش کنسولبار جرال د اف. پی. دوهر از تاریخ ۲ تیر تا ۱۰ آبان است که وی در دوران مأموریت خویش سفرهای متعددی به حوزه‌های کردنشین آذربایجان کرد و با بسیاری از رهبران کرد که تحت‌الحمایه‌ی شوروی بودند، آشنایی کامل یافت. گزارش وی شامل ۸ بند است که حدود بیست صفحه را دربرمی‌گیرد و شامل مشارکت کردها در ماجرای آذربایجان، جمهوری مهاباد، تغییر مواضع کردها نسبت به آذربایجان و شوروی، سرآغاز تماس کردها با مقامات کنسولی آمریکا، درگیری کردها با ارتش حکومت مرکزی، تیرگی بیش از پیش مناسبات کرد و آذربایجان، علل شکست سیاست شوروی در قبال کردها، نیاز حکومت ایران به یک خط مشی هوشمندانه در قبال کردها.^{۱۲}

پس از فروپاشی فرقه‌ی دموکرات آذربایجان و کردستان، کلنل جی.دی پایپوس وابسته‌ی نظامی آمریکا، از شهرهای مختلف آذربایجان بازدید کرد که گزارش وی درباره‌ی آخرین اقدامات حزب پس از فروپاشی بسیار مفید